

Şəmsəddin Sivasinin Əsərlərinin Baki Əlyazma Nüsxələri

İnci Qasımlı *

ORCID: 0000-0001-8804-2448

Xülasə

Türk mədəniyyətinə 30 əsər qazandırmış olan Şəmsəddin Sivasinin əsərlərindən bir çoxu çap olunmuşdur. Niyyyətimiz qalan əsərlərin də üzərində də bir an öncə çalışmaların artırılması və onların mədəniyyətimizə qazandırılması yönündədir. Xəlvətiyyə təriqətinin Şəmsiyyə şöbəsinə qurmuş olan Şəmsəddin Sivasini, bir çox tələbə yetişdirmişdir. Ərəbcə və Farsca o dillərdə əsər yazma biləcək dərəcədə bilən müəllif əsərlərində ağır və çətin anlaşılan cümlələrdən çox istifadə etməmişdir. Dini-təsəvvüfi ədəbiyyatın XVI əsrdə önəmli ədiblərindən olan Şəmsəddin Sivasinin məlum olan 21 əsəri vardır. Bunlardan 11-i mənzum, 10-u mənşurdur. Şəmsəddin Sivasinin şöhrəti Sivasdan Osmanlı sərhədlərini də aşmış, ünü çox yayılmışdır. Səmərqənd, Buxara kimi elm mərkəzlərində də adından bəhs edilirdi. Həyatı boyunca hər kəsdən hörmət, itaət və məhəbbət görmüşdür. Zamanın alim və şairləri arasında yaxşı mövqeyi və hörməti vardı. Dörd Osmanlı sultanı -Qanuni Sultan Süleyman (v. 1566), II. Selim (v. 1574), II. Murat (v. 1595) və III. Mehmet (v. 1603) dövrlərində yaşamış, hamısından da hörmət və məhəbbət görmüşdür.

Açar sözlər: Əlyazma, XVI əsr, Xəlvətiyyə, Şəmsiyyə, Şəmsəddin Sivasini

Gönderme Tarihi:17/05/2020

Kabul Tarihi:20/06/2020

* Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Z.M.Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutu, Mənbəşünaslıq və yazılı abidələrin tədqiqi və nəşri şöbəsi, E-Mail:: iqasml@mail.ru

Baku Manuscript Copies Of Shamsaddin Sivas's Works

İnci Qasımlı

ORCID: 0000-0001-8804-2448

Abstract

Many of works by Shamsaddin Sivası who contributed 30 works to the Turkish culture have been published. Our aim is in the direction of increasing studies on the rest of works and contributing them to our culture. The author of Shamsiyyah department of Khalvatiyyah sect Shamsaddin Sivası has raised a lot of students. Mastering Arabic and Persian languages on the level of ability of writing works in them the author has not used many heavy and hardly understandable sentences. There are 21 known works of Shamsaddin Sivası who is one of leading writers of 16th century of religious tasawwuf literature. 11 of them are poetical, 10 of them are prose. Shamsaddin Sivası's fame has passed borders of Ottomans and widely spread. He was talked about in such scientific centres as Samarkand, Bukhara as well. He has seen respect, obedience and love from everybody along his life. He had a good position and respect among scholars and poets of that period. He has lived in periods of four sultans – Suleiman (d. 1566), Selim II (d. 1574), Murat II (d. 1595) and Mehmet III (d. 1603) and has seen respect and love from all of them.

Keywords: manuscript, 16th century, Khalvatiyyah, Shamsiyyah, Shamsaddin Sivası

Received Date: 17/05/2020

Accepted Date: 20/06/2020

Бакинские рукописные копии произведений Шамсадина Сиваса

Резюме

многие произведения Шамсадина Сиваса внесшего 30 произведений в Турецкую культуру были опубликованы. Нашей целью является расширение изучения остальных произведений и внесение их в нашу культуру. Основатель раздела Шамсия учения Халватия Шамсадин Сиваса вырастил множество студентов. Владевший арабским и персидским языками на уровне способности творения произведений на них Сиваси редко использовал в своих трудах запутанные и трудные для понимания предложения. У Шамсадина Сиваса, одного из крупнейших представителей религиозно-суфистической литературы 16-го века имеется 21 известное науке произведение, 11 из них это поэзия, 10 проза. Известность Сиваса пересекала границы Османов и была широко распространена. Его имя обсуждалось в таких научных центрах как Самарканд и Бухара. В течение всей своей жизни Сиваси встречал от всех уважение, послушание и любовь. Он пользовался хорошей репутацией и уважением среди ученых и поэтов того времени. Он был современником четырех султанов – Сулеймана (у.1566), Селима (у. 1574), Мурада II (у. 1595) и Мехмета III (у. 1603) и пользовался уважением и любовью у каждого из них.

Ключевые слова: Рукопись, XVI век, Халватия, Шамсия, Шамсадин Сиваси

Получено: 17/05/2020

Принято: 20/06/2020

Giriş

Türk mədəniyyətinə otuzdan çox əsər qazandırmış olan Şəmsəddin Sivasinin əsərlərindən bir çoxu çap olunmasa da müxtəlif aspektlərdə araşdırılmışdır. Niyətimiz qalan əsərlərin də üzərində çalışmaların artırılması və onların mədəniyyətimizə qazandırılması yönündədir. Xəlvətiyyə təriqətinin Şəmsiyyə şöbəsinə qurmuş olan Şəmsəddin Sivasi, bir çox tələbə yetişdirmişdir. Ərəbcə və farsca, o dillərdə əsər yazma biləcək dərəcədə mükəmməl bilən Sivasinin əsərlərində, bu dillərin uzun və çətin cümlələrindən çox istifadə etməmişdir. Şəmsəddin Sivasinin Məhəmməd ümmətindən, Hənəfi məzhəbindən, Xəlvətiyyə təriqətindən və özünün yaratdığı Xəlvətiyyə təriqətinin Şəmsiyyə qolundan idi. Bunu özü də əsərlərində belə dilə gətirir:

Bi-hamdillah ki bu məzhəbdəyim bən
Ulular içdiği məşrəbdəyim.¹

Azərbaycanla Türkiyə arasında tarixən daima zəngin əlyazma əlaqələri mövcud olmuşdur. Ustad-alim Əbdülgəni Xalisəqarızadə Nuxəvinin kolleksiyasında Türkiyəli 15 alim və şairin 50-yə yaxın əlyazmasını üzə çıxarılmışdır². Qədimlərdən başlayan əlyazma əlaqələrimizə XX əsrin 30-uncu illərindən başlayaraq pantürkizm (əslində antitürkizm) ideyalarının süni şəkildə ortaya atılması, sərhədlərin bağlanması ilə son qoyulmuşdu. Sovet hakimiyyəti illərində Azərbaycanda Türkiyə əlyazmalarının, həmçinin təriqətlə bağlı əlyazmaların tədqiqi və ya nəşri imkansız idi. Fəqət, faktlar illərlə davam edən bu qadağaların Türkiyə ilə bağlı əlyazmaların qorunaraq günümüze çatdırılmasına mane ola bilmədiyini təsdiqləməkdədir. Uzun illərdən bəri ardıcıl aparılan axtarışlar Əlyazmalar İnstitutunda müxtəlif elm sahələrinə aid yüzlərlə Türkiyə əlyazmasını üzə çıxarılaraq, sistemli tərzdə tədqiqinə başlanmasına yol açıb. Bunların arasında Bektəşiyyə, Bayramiyyə, Kadiriyyə, Xəlvətiyyə və s. kimi fərqli təriqətlərə, ən çox

¹ Hasan Aksoy, “Şəmsəddin Sivasinin (Hayatı, Eserləri) ve Mevlidi” (Tenkitli Basım), Basılmamış Öğretim Üyeliği Tezi, İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü, 1980.

² Azadə Musayeva, “Əbdülgəni Əfəndi Xalisəqarızadə kolleksiyasında Türkiyə ilə bağlı əlyazmalar,” *Orta əsr əlyazmaları və Azərbaycan mədəniyyəti tarixi problemləri*, XI (2009): 25-34.

isə Xəlvətilyə, onun qollarına məxsus neçə-neçə görkəmli şeyxin əlyazmasını aşkarlamaq mümkün olmuşdur. Beləliklə, Türkiyəli təriqət şeyxlərinin Azərbaycanda üzə çıxarılan əlyazmaları içərisində Şəmsəddin Sivasinin xüsusi yeri vardır. Beləki müəllifə aid 3 əsərin 4 əlyazması araşdırılaraq üzə çıxarılmışdır.

Şəmsəddin Sivasinin Azərbaycan M.Füzuli Adına Əlyazmalar İnstitutunda Üzə Çıxarılmış Əlyazmaları

Şəmsəddin Sivasi (-1598) Xəlvətilyin Sivasıyyə qolunun qurucusudur. Azərbaycanda “Miratü-l-əxlaq” (B-5724), “Mənazilü-l-arifin” (M-309), “Gülşən-i-abad” (B-6040; B-5914) adlı 3 əsərinin 4 əlyazması mühafizə olunmaqdadır. XVI yüzilliyin zəngin yaradıcılığa malik məşhur türk yazarlarından sayılan Əbus-Səna Şəmsəddin Əhməd bin Əbul Bərəkət Muhəmməd bin Arif Həsən Şəmsəddin Sivasi kimi tanınmışdır. Peçəvinin “Tarix”ində, Nəzmi Məhəmmədin “Hadayat-əl-ixvan”ında əsmər olduğuna görə ona “Qara Şəmsəddin”, “Qara Şəmsi” də deyildiyi göstərilir. Şeyrlərini “Şəmsi” təxəllüsü ilə yazmışdır. O, h.926/1520-ci ildə Sivas vilayətinin Toqat sancağının Zilə qəsəbəsində anadan olmuşdur. 7 yaşında ikən atası ilə Amasiyaya gedərək bir müddət onun Şeyxi və Seyyid Yəhya Şirvaninin xəlifəsinin xəlifəsi Müslihəddin Amasiyə, Məcidəddin Şirvaniyə tələbəlik etmişdir. Sonralar İstanbulda təhsilini daha da dərinləşdirərək müdərriyyə qədər yüksəlmişdir. Özünün “Nəqd əl-xatir” əsərində onu h.1003/1594/95-ci ildə Sivasda yazdığını qeyd etmişdir ki, bu zaman artıq orada yaşadığı anlaşılır. Şəmsəddin Sivasi dünyasını h.1006/1597/98-cı ildə Sivasda dəyişmişdir. Dəfn olduğu təkkənin üzərində sonralar ona türbə tikilmişdir.

Resim:1 Şəmsəddin Sivasinin məzarı üzərindəki tübə

Resim: 2 Ş. Sivasinin türbəsinin daxili görünüşü

Şəmsəddin Sivasinin dəyərli əlyazmalarından biri də h.993/1585-cü ildə yazdığı “Mənazilü-l-arifin” əsəridir. İngiltərədəki Britaniya muzeyində 1780-ci ildə köçürülmüş əlyazması olan bu əsərin bir nüsxəsi də “Topqarı Sarayı Muzeyi”ndəki B-4415 şifrlı 172 vərəqlik məcmuəyə daxil olunub. “Mənazilü-l-arifin”in bəlkə də ən dəyərli M-309 şifrlı Bakı nüsxəsi AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun Kitabxanasında araşdırmalar nəticəsində üzə çıxarılmışdır.³ Həcmi 82 vərəq, ölçüsü 14,5x20 sm, mətn ölçüsü 10x14,5 sm, sətir sayı 11, cildi qara müşəmbə (sonralar çəkilməmişdir), kağızı XVI əsrin ortalarına aid Avropa, xətti nəstəliqli nəsx və hərəkəli gözəl nəsxdir. 1a, 82b vərəqlərində üçkünc müəssisə möhürü basılmışdır. Nüsxənin mətni qara, başlıqlar, bəzi ifadələr və işarələr narıncı mürəkkəblə yazılmışdır. Əlyazma tamamilə su və nəm ləkələri ilə doludursa da oxunaqlığını itirməmişdir.

³ Azadə Musayeva, “Şəmsəddin Sivasini və onun “Mənazilil-arifin” əsərinin əlyazması,” *Azərbaycanın xəbərləri* (Dil, ədəb. və incəsənət ser.), №2 (1991): 58-62.

Başlanır: *Həmdü səna ol bargahi-ələyə səzavərdir ki...*⁴

Bitir: *Şeyx Şəmsəddin əs-Sivasi sənəyi 993.*⁵

Dibaçəsində müəllif əsərin adı, quruluşu, yazıldığı tarix və özü haqqında məlumat vermişdir: "...bu risaləyi dörd mənzil üzrə həsr edüb "Mənazilü-l-arifin" deyü ad verdim..."⁶... və bəd uşbu toquz yüz toqsan üç tarixində bu həqir Şəmsəddin Sivasi..."⁷ Əsəri nə üçün məhz dörd mənzilə bölməsini isə oradaca belə izah etmişdir: "... bilgil və agah olğıl ki, islamın binası dörd şeyin mərifəti üzrədir, yəni dörd şeyin həqiqətini bilmək üzrədir: əvvəl nəfsini bilmək, ikincisi rəbbisini bilmək, əvvəl insandan hər fərdə lazımdır ki, üçüncü dünyayı bilmək, dördüncü axirəti bilmək..."⁸ Beləliklə, əsərin bölündüyü dörd mənzil aşağıdakılardan ibarətdir: I mənzil-fi mərifət ən-nəfs⁹; mənzil-fi mərifəti-Allah-Təala¹⁰; III mənzil-fi mərifət əd-dünya¹¹; IV mənzil-fi mərifət əl-axirət.¹² "Mərifət ən-nəfs" adlandırılmış birinci mənzil əlyazmanın ən maraqlı hissəsi sayıla bilər. Belə ki, burada insanın daxili aləmi-psixologiyası təhlil olunur. İnsanın özünü dərk, yaranması, xasiyyəti və s. bilməsinin vacibliyi bu mənzildə orta əsrlərin elmi səviyyəsində əks olunmuşdur: "kəndüsin bilməyə nə rəbbisin bilməyə yol yoqdur" və ya "mərifətullahın miftahı mərifət ən-nəfsdir".¹³ Ümumiyyətlə, insanın varlıq kimi "biri cəsəd, biri qəlb" deyə iki şeydən yaradıldığını, bədən üzvlərinin quruluşu, rolu, orqanizm üçün əhəmiyyəti izah olunur, buna təcrübədən doğan nümunələr göstərilir. Əzaları vacib olanlara və onlarsız da keçinmək olanlara (saçın qaralığı, dodaqların qırmızılığı və s.) ayırır. Sivasi cəsədin qəlbədən asılı və ona tabe, həm də qəlbə bütünü elmləri dərk etmə qabiliyyətinin olduğunu qəbul edir. Mənəvi keyfiyyətləri təhlil

⁴ Şəmsəddin Sivasi, AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. "Mənazilü-l-arifin". ƏYİ, 1994, M-309.

⁵ Sivasi, "Mənazilü-l-arifin", M-309.

⁶ Sivasi, "Mənazilü-l-arifin", M-309.

⁷ Sivasi, "Mənazilü-l-arifin", M-309.

⁸ Sivasi, "Mənazilü-l-arifin", M-309.

⁹ Sivasi, "Mənazilü-l-arifin", M-309.

¹⁰ Sivasi, "Mənazilü-l-arifin", M-309.

¹¹ Sivasi, "Mənazilü-l-arifin", M-309.

¹² Sivasi, "Mənazilü-l-arifin", M-309.

¹³ Sivasi, "Mənazilü-l-arifin", M-309.

edirkən o, əxlaqın “dörd dürlü sifətini” şərh etmişdir ki, bunlar məlum olduqdan sonra insan nəfsini özünə ram edə bilər.

Əsərin ən kiçik bölməsi olan ikinci mənzil (“Mərifətullah”) teologiyaya, ilahiyyat məsələlərinin izahına həsr olunmuşdur. “Mərifət əd-dünya” adlandırılmış üçüncü mənzildə Şəmsəddin Sıvasi dünya-həyat probleminə dair baxışlarını verməyə çalışmışdır. Oradakı insanın cismi və qəlbi ilə bağlı maraqlı fikirlərdən biri də hər ikisinin daim hifz olunmasına çalışmaqla bağlıdır.¹⁴ “Mərifətullah” və “Məhəbbətullah”ı qəlbin əsas qidası adlandırırsa da (45a), təhsil almağı çox vacib hesab edir¹⁵, “elmi-fıqh”i mühüm sayır.¹⁶ Dördüncü mənzil-“Mərifət əl-axirət” bu mövzuda yazılmış əsərlərdən fərqlənir. Müəllif əvvəlki bölmələrdə insanı “cəsəd və qəlbədən mürəkkəb” hesab edirdisə, burada “cəsədin qəlb ilə ruhdan mürəkkəb”¹⁷ olduğunu, “həqiqəti-axirət”in yalnız “həqiqəti-mövt”dən, onun isə “həqiqəti-həyat”dan sonra bilinəcəyini fəlsəfi cəhətdən izah edir. Sonda gəldiyi nəticə onun insanın mənəvi aləminə müqəddəs bir şey kimi baxdığını bir daha təsdiq etməkdədir: “Hər nəyi sevsə kişi, cənnətin anı sanur”.¹⁸ Elmi-fəlsəfi-didaktik məzmunlu bu ədəbi abidə boyunca Məhəmməd bin Məhəmməd əl-Qəzali¹⁹, Mühiəddin Ərəbi²⁰ Əbdülqadir əl-Gilani²¹ və başqa filosof alimlərin adı anılmış, fikirlərinə istinad edilmişdir. Məndə yeri gəldikcə müəllif “Quran”dan faydalanmış, ərəbcə fikirlərin ardınca türkcə tərcüməsini və ya izahını vermişdir. Elm, mərifət, əql, dəyanət, həya və s. haqqında yazarkən və ümumiyyətlə ərəb-fars sözləri ilə yanaşı *nəsnə*²², *qanql*²³, *eliyisər*²⁴, *işbu*²⁵, *irişmək*²⁶ kimi tarixi baxımdan dövrünə uyğun sözlərdən geniş istifadə edilmişdir. Elmi risalə sayılan “Mənazilü-l-arifin” əsərinin dili XVI yüzilliyin türkdilli nəsr abidələrinin dili

¹⁴ Sıvasi, “Mənazilü-l-arifin”, M-309.

¹⁵ Sıvasi, “Mənazilü-l-arifin”, M-309.

¹⁶ Sıvasi, “Mənazilü-l-arifin”, M-309.

¹⁷ Sıvasi, “Mənazilü-l-arifin”, M-309.

¹⁸ Sıvasi, “Mənazilü-l-arifin”, M-309.

¹⁹ Sıvasi, “Mənazilü-l-arifin”, M-309.

²⁰ Sıvasi, “Mənazilü-l-arifin”, M-309.

²¹ Sıvasi, “Mənazilü-l-arifin”, M-309.

²² Sıvasi, “Mənazilü-l-arifin”, M-309.

²³ Sıvasi, “Mənazilü-l-arifin”, M-309.

²⁴ Sıvasi, “Mənazilü-l-arifin”, M-309.

²⁵ Sıvasi, “Mənazilü-l-arifin”, M-309.

²⁶ Sıvasi, “Mənazilü-l-arifin”, M-309.

kimi diqqəti çəkməkdədir. Bəzi hallarda isə dilinin sadəliyi maraqlıdır: “Bu arif əgər ol səbiyə desə ki, oğlum, əgər elm təhsilinə başlayub hər gün dərs oqursan, sana hər gün cövrü əsəl verəyin və sana qızılca bapuş və alaca qaftanlar alayın, leykən oqumazsan bu cümləyi vermədigimdən qeyri təbanın fələqqayə qaldırub, səni hər gün döğüb və qulağın bursan gərək...”²⁷ Klassik üslubda yazılmış əsərdə təkbeytlər, rübailər, hekayət və məsəllərdən istifadə olunmuşdur. Sənətkarlıq cəhətdən o qədər də parlaq sayılmayaca şeirlərin müəllifi olması düşünülür. Belə ki, bəzən “rübaiyü-l-müəllifə” kimi işarələr vardır.²⁸ Dibaçəsi və sonundakı h.999 (1590)-cu ilə aid müəllif imzalı qeydlər əlyazmanı Şəmsəddin Sivasinin avtoqrafi olmasına əsas verirsə də, “Mənazilü-l-arifin”in başqa nüsxələri, müəllifin başqa əlyazmaları əldə edilib müqayisə olunmayınca bu haqda konkret fikir yürütmək, əlbəttə, çətindir.

Şəmsəddin Sivasinin “Gülşən-abad”ının əlyazmaları böyük Füzulinin “Söhbətü-l-əsmar”ı təsiri ilə XVI əsrdə Türkiyədə yaranmış bir əsərin indiyədək naməlum qalan nüsxələri Azərbaycan Əlyazmalar İnstitutunda aşkar edilərək ilk dəfə tədqiqata cəlb olunmuşdur.²⁹ O, Füzulinin “Söhbətül-əsmar”ını örnək götürərək indiyədək diqqətdən kənar qalmış “Gülşən-i-abad” adlı poemasını yaratmışdır. Mənbələrdə bu əsərin varlığı haqqında bəzi bilgilərlə rastlaşırıq Şərq əlyazma kataloqlarına əsasən əlyazmasına yalnız Konya Mövlana muzeyində təsadüf edilmişdir.³⁰ Həmin nüsxənin tarixi məlum deyil, həcmi hər səhifədə 17 sətir olmaqla 20 vərəq, ölçüsü 11,3x21,5 (8,5x14,2) sm, xətti hərəkəli nəsxdir. AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda aparılan araşdırmalar nəticəsində “Gülşən-i-abad”ın iki qiymətli əlyazması üzə çıxarılmış, bu sətirlərin müəllifi tərəfindən elm aləminə onlardan ilk dəfə məlumat verilmişdir.³¹ B-6040 şifri altında mühafizə edilməkdə olan əlyazma “Kitabi-Gülşən-i-abad və bahariyyəyi-sufiyyə əş-şeyx Şəmsəddin əs-Sivasi quddusə-s-sırrəku” adlandırılmışdır. Həcmi 17 vərəq (34 səhifə), ölçüsü 15x21,5 (9,5x17) sm, cildi son dövrlərə aid üzərinə yaşıl kağız çəkilmiş kardondur. Kağızı XVIII əsrin ortalarına aid

²⁷ Sivasi, “Mənazilü-l-arifin”, M-309.

²⁸ Sivasi, “Mənazilü-l-arifin”, M-309.

²⁹ Azadə Musayeva, “Füzulinin `Söhbətü-l-əsmar`ı təsiri ilə yaranmış əlyazma abidəsi,” *Füzulinin 500 illiyinə həsr olunmuş elmi-nəzəri konfrans materialları*, (1995): 92-97.

³⁰ Abdülbaki Gölpınarlı, “Şəmsiyyə”, *İslam Ansiklopedisi*, c. 11, İstanbul, TDV Yay., 1988

³¹ Musayeva, “Füzulinin `Söhbətü-l-əsmar`ı təsiri ilə yaranmış əlyazma abidəsi,” 92-97.

filiqranlı Avropa istehsalıdır. Xətti nəstəliq, sətir sayı 15-18 (iki sütun), köçürülmə tarixi XVIII əsrin ikinci yarısıdır. Başlıqları tünd qırmızı, mətn qara mürəkkəblə yazılmışdır. “Gülşən-i-abad” klassik üslubda, başdan-başa farsca olan başlıqlar və yarımbaşlıqlarla 45 bölməyə ayrılmışdır.

“Gülşən-i-abad”ın B-5914 şifrlı ikinci əlyazma nüsxəsi XIX əsrin ikinci yarısında h.1275(1858)-ci ildə Əyyub adlı katib tərəfindən köçürülmüşdür.³² Bu nüsxədə Baba Tahir, Əhvədi Marağalı, İbrahim Həqqi və başqa şairlərin əsərləri, sonunda 200-dən artıq təriqət başçısının adı qeyd olunduğu göstərilir.

Başlanır: *Əya ğafil, təfəkkül qıl, nə buldun bu rududındən,
Qiyamətdə söyləyərəsən ziyanın birlə sudındən (1a).*

Bitir: *Min kəlami-Şəmsəddin əs-Sivasi rəhmətullahi əleyh*³³

Şəmsəddin Sivasinin, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, şeirlərini “Şəmsi” təxəllüsü ilə yazdığını “Gülşən-i-abad”dakı beytlər də göstərməkdədir:

*Gəlüb bu məzrə dünyadə çoq əkdün həvəs toxmin,
Gəl insaf eylə, baq, Şəmsi, nədür hasil vücudındən?!³⁴
Unutma Şəmsini, xeyr ilə yad et,
Oqu bir fatihə, canını şad et.³⁵*

“Gülşən-i-abad”ın sonundakı beytlərdə müəllif əsərin yazılma tarixini maddeyi-tarixlə vermişdir:

*Dilədim ki, deyəm tarix ilə ad,
Duy dilimdə Gülşən-abad.
Hesab eylə bu sani misri-eyni,
Toquzun tərhi edüb bul ana eyni.³⁶*

³² Sivasi, “Mənazilü-l-arifin”, M-309.

³³ Sivasi, “Mənazilü-l-arifin”, M-309.

³⁴ Sivasi, “Mənazilü-l-arifin”, M-309.

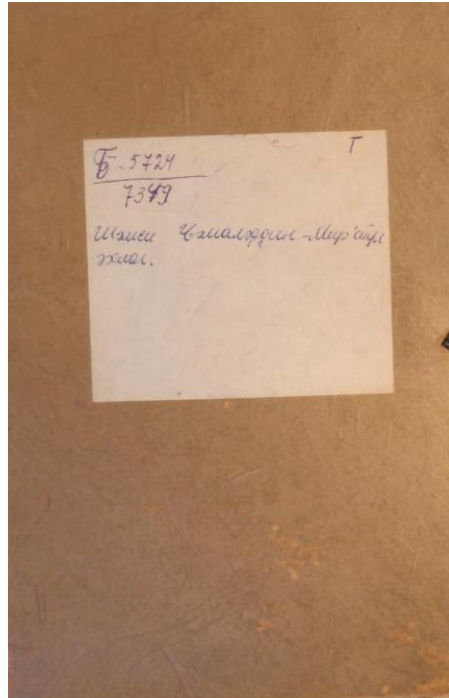
³⁵ Sivasi, “Mənazilü-l-arifin”, M-309.

³⁶ Sivasi, “Mənazilü-l-arifin”, M-309.

Buradakı “Gülşən-abad” hesab eylə misri-eyni” sözlərindəki گلشن -400, آباد -8, حساب -71, ایلو -46, مصر -330, عینی -140-a bərabərdir ki, cəmi 995 edir; sonuncu misraya əsasən 9-unu “tərḥ” etdikdə-çıxdıqda (995-9=986) edir. Bu da müəllif qeydinə əsasən “Gülşən-abad”ın h.986/1578-79-cı illərdə yazıldığını bildirməkdədir. Türk alimi Kocatürk bu poema haqqında ilk nisbətən geniş məlumatı verirkən onu “zərif və orijinal bir məsnəvi” kimi təqdim etmişdir.³⁷

Şəmsəddin Sivasinin “Miratü-l-əxlaq” əsərinin nadir avtoqraf əlyazması

AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda “Miratü-l-əxlaq”ın son dövrdə dəyərli bir nüsxəsi üzə çıxarılmış və üzərində tədqiqata başlanmışdır, B-5724 şifrəli bu əlyazma nadir avtoqraf əlyazmadır deyə bilərik.

Resim: 3. Bakı M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda qorunan “Miratü-l-əxlaq” əsərinin B-5724 şifrəli əlyazmasının ilk səhifəsi

³⁷ Vasfi Mahir Kocatürk, *Türk ədəbiyyatı tarixi*, Ankara: İstanbul Kültür Universiteti, 1964.

AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda araşdırmalar nəticəsində aşkar olunmuş Şəmsəddin Sivasinin “Miratü-l-əxlaq” əsəri müəllifin öz xətti ilə yazılmış nadir əlyazmalardandır. Əlyazmanın ön hissəsində müəllifin öz əli ilə kitabın başlanğıcda aşağıdakı kimi yazılmışdır.

Şəmsi

Miratü-l-əxlaq

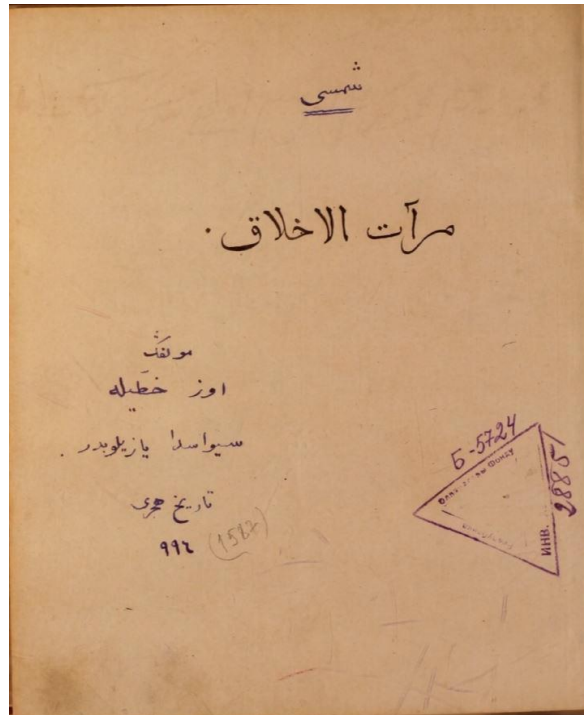
Müəllifdən

Öz xəttilə

Sivasidən yazılıbdır

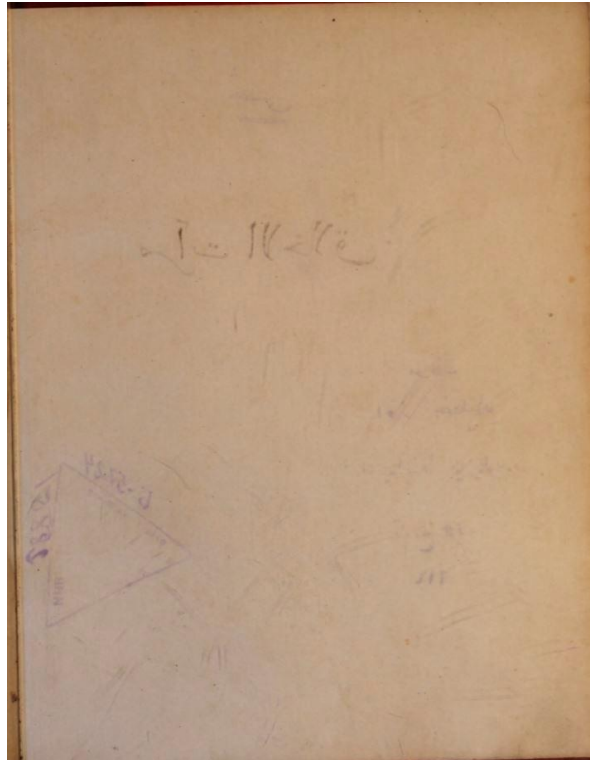
Tarixi hicri

994

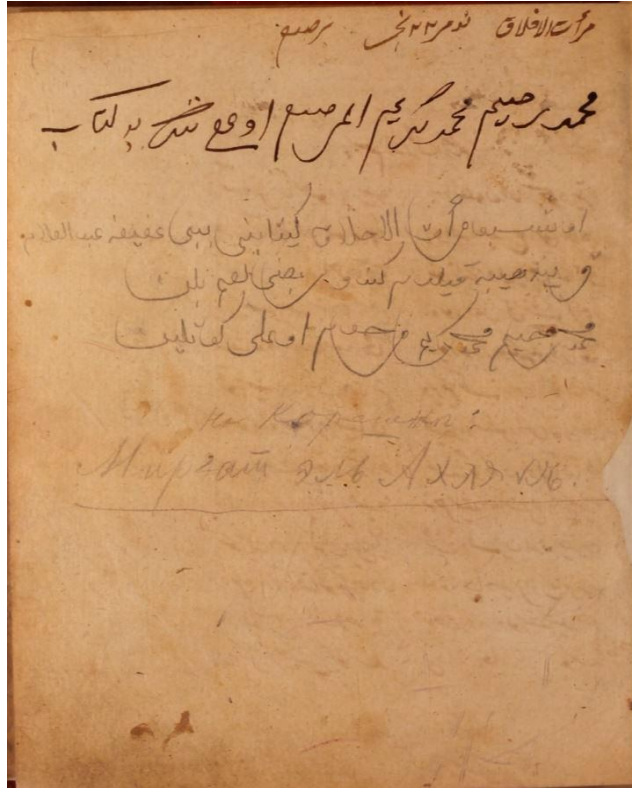

Resim: 4. Şəmsəddin Sivasinin “Miratü-l-əxlaq” əsərinin ön hissəsində müəllifin avtoqrafi

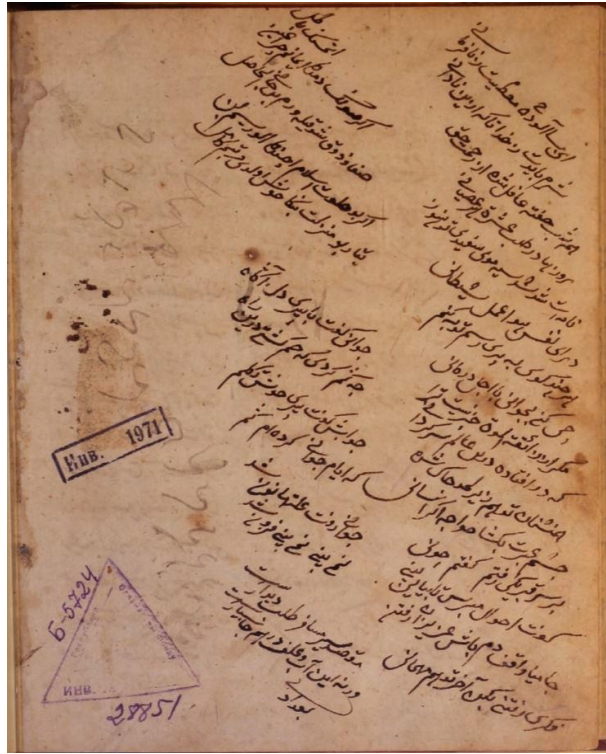
Əlyazmanın ön səhifəsində yazılanlar bizə bu əsərin Şəmsəddin Sivasinin öz əliylə yazdığını göstərir. Məlum səbəblərə dayanaraq bu əlyazmanın müəllifin avtoqraf əsəri olduğunu söyləyə bilərik. Məsnəvinin beyit sayı əsərdə bildirilməmişdir. Nüsxə qarşılaşdırmaları nəticəsində əldə etdiyimiz beyit sayı 4520 dir. Bu maraqlı məsnəvîdə sadəcə bir beyit Farsca, on doqquz beyit ərəbcə, dörd beyit ərəbcə-türkcə olmaq üzrə müləmmədir. Qalan 4500 beyit türkcədir. Yazılma tarixinə görə (H.996/ M.1588) “Miratü-l-əxlaq” əsəri əski Anadolu Türkcəsinə aid xüsusiyyətləri tamamilə əks etdirməkdədir. Əsərdə 25-i tam mətn, 56-sını beytin içərisində istifadə etməklə cəmi 81 ayə, 43-ü tam mətn, 7-si naqis olmaqla beytin içərisində, 5-i açıqlaması ilə, 7-si hekayə şəklində cəmi 62 hədis, 9 hekayə Hz.Peyğəmbərin həyatı ilə əlaqəli hədislərdən istifadə etməklə cəmi 77 hekayə yer almaqdadır. Əsər məsnəvi nəzm şəklində yazılmış, məsnəvinin bütün qaydalarına riayət olunmuşdur.

Resim: 5. Bakı M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda qorunan “Miratü-l-əxlaq” əsərinin B-5724 şifrlı əlyazmasının ikinci səhifəsi

Resim: 6. Bakı M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda qorunan “Miratü-l-axlaq” əsərinin B-5724 şifrli əlyazmasının üçüncü səhifəsi

Resim: 7. Bakı M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda qorunan “Miratü-l-axlaq” əsərinin B-5724 şifrli əlyazmasının son səhifəsi

Nəticə

Bu əlyazmalar üzərində aparılan araşdırmalarda məqsədimiz Azərbaycan M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda böyük türk yazarı Şəmsəddin Sivasinin dörd maraqlı və nadir, həm də çox yaxşı mühafizə olunmuş dəyərli əlyazmaların araşdırmaçılara təqdim olunması və bu əlyazmaların tədqiq və nəşrinə nail olunmasıdır. Təbii ki, Türkiyədə Şəmsəddin Sivasinin bu əsərlərinin əlyazmaları var və bu əlyazmalar üzərində tədqiqatlar aparılmış, bir çoxu kitab şəklində nəşr olunmuşdur. Ancaq təəssüf edirik ki, bu əlyazmalar tədqiq olunarkən Azərbaycanda olan bu dəyərli əlyazmalardan istifadə olunmamış və bu barədə heç bir məlumat verilməmişdir. Azərbaycan M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda kifayət qədər türk yazarlarına aid əlyazmalar vardır və gələcək məqalələrimizdə bu əlyazmaları bir kataloq şəklində tərtib edərək sizlərə təqdim etmək niyyətindəyik.

Ədəbiyyat

AKSOY, H., “Şemsəddin Sivasi (Hayatı, Eserləri) və Mevlidi” (Tenkitli Basım). Basılmamış Ögretim Üyeliği Tezi, İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü, 1908.

BURSALI, M. T., *Osmanlı müelifleri*, İstanbul, 2003.

GÖLPINARLI, A., “Şemsiye”, *İslam Ansiklopedisi*, XI: 422-423, İstanbul, TDV Yay., 1988.

KOCATÜRK, V. M., *Türk ədəbiyyatı tarixi*, Ankara: İstanbul Kültür Universiteti, 1964.

MUSAYEVA, A., “Türkiyəli Sufi təriqət şeyxlərinin Azərbaycanda üzə çıxarılmış əlyazmaları”, *Elmi Araşdırmalar jurnalı*, N2(3) (2016): 14-34.

MUSAYEVA, A., “Azərbaycanda Şəmsəddin Sivasi əlyazmaları”, *“Hikmət” Elmi Araşdırmalar toplusu*, (2004): 123-129.

MUSAYEVA, A., “Əbdülqəni Əfəndi Xalisəqarızadə kolleksiyasında Türkiyə ilə bağlı əlyazmalar.” *Orta əsr əlyazmaları və Azərbaycan mədəniyyəti tarixi problemləri*, XI (2009): 25-34.

MUSAYEVA, A., “Füzulinin `Söhbətü-l-əsmar`ı təsiri ilə yaranmış əlyazma abidəsi.” *Füzulinin 500 illiyinə həsr olunmuş elmi-nəzəri konfrans materialları*, (1995): 92-97.

MUSAYEVA, A., “Şəmsəddin Sivasi və onun “Mənazilil-arifin” əsərinin əlyazması.” *Azərbaycanın xəbərləri* (Dil, ədəb. və incəsənət ser.), №2 1989: 58-62.

SIVASI, Ş., “Mənazilü-l-arifin”, AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, ƏYİ, (994): M-309.

SIVASI, Ş., “Miratü-l-əxlaq”, AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, ƏYİ, (994): B-5724.

SIVASI, Ş., “Gülşəni-abad”, AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, ƏYİ, (994): B-6040.

SIVASI, Ş., “Gülşəni-abad”, AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, ƏYİ, (994): B-5914.